

PAIKANNIMISTÖNTUTKIMUKSEN VALINNAT: ETYMOLOGIOISTA SOSIO-ONOMASTIIKKAAN

TERHI AINIALA
RITVA LIISA PITKÄNEN

Käsitlemme suomalaista paikannimistöntutkimusta kolmen viime vuosikymmenen aikana: paikannimistöntutkimusta siksi, että valtaosa tähänastisesta nimistöntutkimuksesta on ollut paikannimistöntutkimusta, ja kolmen viime vuosikymmenen ajanjaksoa siksi, että tänä aikana tutkimus on uudistunut täysin ja sen piirissä on saatu paitsi kansallisesti myös kansainvälisesti merkittäviä tuloksia. Esittelemme tutkimuksen eriaikaisia suunnanvalintoja, niiden taustoja ja tutkimuksen tuloksia. Emme yritäkään antaa täydellistä kuvaa kaikesta Suomessa tehdystä paikannimistöntutkimuksesta, vaan joudumme jättämään syrjään yksittäisiä, merkittäviä tutkimuksia ja kokonaisia tutkimuksen lohkoja, muun muassa lainanimistöntutkimuksen, koska pyrimme ensisijaisesti luonnehtimaan tutkimuksen yleisen suuntautumisen kannalta tärkeitä käännekohtia.¹

NIMISTÖNTUTKIMUKSEN ALKU

Nimistöntutkimus sai alkunsa etymologisena tutkimuksena. Paikannimistö havaittiin hyväksi kielihistoriallisen tutkimuksen aineslähteeksi saksankielisessä Keski-Euroopassa 1800-luvulla. Kielihistorioitsijoiden mielenkiinto suuntautui luonnollisesti pelkästään vanhoihin, alkuperältään hämärtyneisiin nimiin ja niiden etymologisen alkuperän selvittämiseen. Tämä nimiä selittävä, filologinen tutkimus on monella taholla edelleenkin nimistöntutkimuksen vankkaa ydintä. Suomalaisessa nimistöntutkimuksessa taas on lähdetty kulkemaan osin eri teitä.

Yksi suomalaisen paikannimistöntutkimuksen pitkistä linjoista lähtee ensimmäisestä laajasta, suomenkielistä paikannimistöä käsittelevästä tutkimuksesta, Viljo Nissilän väitöskirjasta *Vuoksen paikannimistö I*, joka ilmestyi vuonna 1939. Tutkimus sinänsä ei auko-

¹ Katsaus perustuu suurelta osin Onomastica Uralica -aikakauskirjaa varten kirjoittamaamme laajaan artikkeliin »Onomastic Research in Finland». Kirjan on määrä ilmestyä vuonna 2002.

nut uusia uria, vaan se oli ilmestymisaikansa tyypillistä etymologista tutkimusta. Nissilä ei kuitenkaan tyytynyt pelkkään yksittäisten nimien etymologointiin, vaan kokosi tutkimuksensa tulokset nimeämisperusteiden luokitteluksi. Luokittelumallin hän otti — tosin esikuvaansa mainitsematta — ruotsalaiselta Ivar Modéerilta (1933).

Nissilän tutkimuksella oli pitkäaikainen vaikutus suomalaiseen nimistöntutkimukseen: se oli tutkimuksen mallina kolmenkymmenen vuoden ajan. Nissilä oli itse kerännyt kentältä tutkimusalueensa paikannimistön. Siihen aikaan ei muuta aineistonsaantimahdollisuutta edes ollut, koska paikannimikokoelmat olivat vielä suppeat. Nissilästä lähtien oman tutkimusaineiston kentältä keruun perinne on suomalaisessa nimistöntutkimuksessa jatkunut näihin aikoihin saakka. Tämä on ollut tutkimukselle suuri etu: näin tutkijat ovat päässeet itse tutustumaan nimiin ja nimien käyttöön, nimettyihin paikkoihin ja siihen kulttuuriin, jonka piirissä nimet ovat syntyneet ja eläneet. Tutkijoiden oma kenttätyö on myös ohjannut tutkimusta, viime aikoina muun muassa nimien käytön tutkimukseen. Vaikka tutkijoilla on jo kauan ollut käytössään nimiarkiston laajat ja monella tavalla erinomaiset kokoelmat, omakohtaista tutustumista paikannimistön todellisuuteen arkistotiedot eivät voi korvata. Varmaan ainakin osittain tutkijoiden oman kenttäkeruun ansiosta etymologinen nimistöntutkimus ei ole Suomessa jäänyt pelkäksi nimiin sisältyvien sanojen selittämiseksi, vaan nimien tulkinnassa on osattu ottaa huomioon nimen yksilöivä tehtävä, toisin sanoen itse nimen lisäksi myös nimetty paikka.

Nissilä teki myöhemmän tutkimuksen kannalta merkittävän valinnan ottaessaan tutkimuskohteekseen luonnonpaikkojen nimet. Kun monissa maissa, kuten esimerkiksi naapurissamme Ruotsissa, on keskitytty selvittämään vanhimpia asutus- ja luontonimityyppejä, tutkimus on meillä suuntautunut alueellisten paikannimistöjen selvittämiseen. Alueellisia nimistökokonaisuuksia tutkittaessa keskeisiksi nousevat luontonimet ja niin sanotut mikrotoponyymit, pienten käyttäjäpiirien tuntemat, ennen kaikkea maastokohteiden ja viljelysten nimet.

Nissilän perinnöksi suomalaiselle nimistöntutkimukselle voi katsoa myös sen, että aluemonografiasta tuli tutkimuksen perusmuoto. Monet laajat paikannimitutkimuksemme ovat aluemonografioita, ja niissä nimiaineiston peruskäsittely on etymologinen. Tällaisia ovat esimerkiksi Jouko Vahtolan (1980) ja Saulo Kepsun (1981, 1990) ansiokkaat tutkimukset, joissa paikannimistöön sisältyvän tiedon pohjalta on hahmoteltu pohjoisimman Suomen ja Pohjois-Kymenlaakson asutuksen syntyä.

Niinä aikoina, jolloin suomen kielen tutkimus oli paljolti murteentutkimusta, monet fennistit tutkivat muun ohella myös paikannimiä. Varsinaisia nimistöntutkijoita meillä on aina ollut vähän. Varmaan osittain tästä syystä tutkimus on eri aikoina henkilöitynyt vahvasti keskeisiin tutkijoihin. Tutkimuksen alkuajat olivat Viljo Nissilän aikaa jopa niin, ettei muita tutkijoita juuri ollut. 1970-luvulta alkoi Eero Kiviniemen ja Kurt Zilliacuksen aika.

NIMISTÖNTUTKIMUKSEN TEORIA SYNTYY: ANALOGIA

Viiden vuoden sisällä 1960–1970-luvun taitteessa ilmestyi kaksi tärkeää tutkimusta, Kurt Zilliacuksen *Ortnamnen i Houtskär* (1966) ja Eero Kiviniemen *Suomen partisiippinimistöä* (1971). Ne uudistivat koko suomalaisen nimistöntutkimuksen ja merkitsivät uusimuotoisen, lingvistisen nimistöntutkimuksen alkua.

Eero Kiviniemen väitöskirja *Suomen partisiippinimistö: ensimmäisen partisiippin sisältävät henkilön- ja paikannimet* (1971) on nimityyppitutkimus, jossa tutkimusaineistona ovat partisiippinimet tyyppiä *Toriseva*, *Tyrisevä*, *Törisevä*. Siinä tavoitteena oli muun muassa selvittää nimien sisältö sekä nimien ikää ja levintää tutkimalla pyrkiä valaisemaan nimityypin syntyprosessia. Nimityyppi on ekspressiivikantainen; yli puolet nimistä perustuu onomatopoeettiseen tai deskriptiiviseen verbiin. Koko partisiippinimistön ytimeinä ovat *-ise*-johdoskantaiset vesistönimet, jotka perustuvat veden tai maaperän ääneen tai liikkeeseen. Kaikki partisiippinimet eivät kuitenkaan selittyneet näin.

Kun aiemmassa tutkimuksessa paikannimet oli tulkittu pääasiassa yksilöllisiksi paikkojen kuvauksiksi, partisiippinimistössä nimien synnyn selittäjäksi nousi analogia. Miltei puolet nimistä osoittautui syntyneen jo olemassa olleiden, samantyyppisten ja samakantaisten nimien mallin mukaan. Analogia ei kuitenkaan ole toiminut nimenmuodostuksessa niin, että jonkin, veden ääneen perustuvan *Toriseva*-nimen tunteneet nimenantajat olisivat antaneet uusia *Toriseva*-nimiä minkälaisille paikoille hyvänsä. Analogisia nimiäkään ei yleensä ole annettu ilman nimeämisperustetta, vaan esimerkiksi uusia *Toriseva*-nimiä on annettu paikoille, joiden luonteenomainen piirre on ollut veden ääni.

Uusien nimien muodostamisessa analogia on toiminut toisinkin: mallinimiä varioimalla on muodostettu samantyyppisiä mutta erikantaisia nimiä, niin sanottuja variointinimiä, niin että esimerkiksi *Koriseva*-mallin mukaan on muodostettu nimet *Kuriseva* ja *Puriseva*, tai niin että *Läpikäytävä*-nimisen paikan lähistöllä sijaitsevat paikat ovat saaneet nimet *Poikkikäytävä* ja *Ylikäytävä*.

Partisiippinimistöntutkimus johti myös siihen uuteen oivallukseen, että paikannimistö on systeemikonaisuus, joka suuressa määrin karttuu omalta pohjaltaan ja jota on tarkasteltava systeeminä eikä yksittäisinä niminä.

Kiviniemen myöhemmässä tutkimuksessa *Väärät vedet: tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa* (1977) käsitys muiden nimien antamasta mallista nimistöä luovana ja muokkaavana tekijänä vahvistui ja täsmentyi. Siinä tutkimusaineistona on järven- ja lammennimet, jotka ilmaisevat tarkoitteen olevan muodoltaan väärä, kuten nimissä *Väärä*-, *Housu*-, *Koukku*- ja *Kyynäjärvi*.

Kiviniemi osoitti, että mallien syntyyn vaikuttaa nimeämistarve; malli ja nimimuoto voi syntyä vain silloin, kun esimerkiksi asutuksen levitessä on tarve nimetä runsain joukoin ennen nimeämättömiä paikkoja. Lisäksi on huomattava, että ympäristö luo edellytykset tietynlaisten nimien esiintymiselle. Vesistönimien esiintymisedellytyksiä tarkasteltaessa keskeisimpiä huomioon otettavia seikkoja on vesistöiheys eri puolilla maata. Esimerkiksi väärä muoto vedenkokoumien nimeämisperusteena on vahvasti sidoksissa vesistöiheyteen.

Kiviniemen tutkimus osoitti myös sen, että nimenmuodostusmallit kytkeytyvät asutushistoriaan. Eri aikoina ja eri väestöryhmillä on ollut tietynlaisia nimenmuodostusmalleja. Mallit ovat yleensä kuuluneet alueen asuttaneen väestön kieleen. Jokaisella paikannimien levikillä, joka kuvastaa mallien keskeistä osuutta nimenmuodostuksessa, on siis asutushistoriallinen ja myös sosiolingvistinen tausta. Sen mukaan, esiintyvätkö tällaiset nimet — esimerkiksi *Väärä*-nimet — varhain vai myöhään asutetuilla alueilla ja ovatko ne suurten vai pienten vesien nimiä, voidaan päätellä jotakin nimityypin iästä. Suurten paikkojen nimet varhain asutetuilla alueilla ovat miltei poikkeuksetta vanhoja. Suuri osa väärin vesien nimistä liittyy niin suuriin vesiin, että niiden on otaksuttava tul-

▷

leen nimetyksi jo ennen kuin paikat ovat joutuneet kiinteän asutuksen piiriin. Nimet ovat siis erä- tai matkanimiä, jotka on saatettu antaa rintamaiden nimien mallin mukaan.

Tiiviin teoreettisen synteesin analogiatutkimuksistaan Kiviniemi esitti artikkelissaan *Analogisk namngivning och den toponomastiska teorin* (1991). Siinä hän esitteli myös uuden termin: toponomastinen teoria (toponyymi 'paikannimi'; onomastiikka 'nimistöntutkimus'). Toponomastisen teorian Kiviniemi määritteli onomastiseksi kieliopiksi, teoriaksi, joka mahdollisimman tarkasti kuvailee ja selittää topografisten entiteettien — siis paikkojen — nimenannon leksikaaliset, morfologiset ja syntaktissemanttiset piirteet. Nimenannossa keskeinen analogia kuuluu sekin toponomastiseen teoriaan.

Niin itsestään selvältä ja lukuisin esimerkein todistettavalta kuin analogian osuus nimenmuodostuksessa ja nimistön muovautumisessa näyttääkin, ajatus oli kansainvälisessä nimistöntutkimuksessa niin uusi ja outo, että kesti pitkälti toista vuosikymmentä, ennen kuin se meni läpi esimerkiksi skandinaavisessa nimistöntutkimuksessa, joka on vahvasti sitoutunut etymologisen tutkimuksen traditioon. Osasyynä on tietenkin se, että uudet ajatukset tulivat näkyviin vain lyhyehköissä vieraskielisissä esitelmissä ja artikkeleissa, kun taas laajoihin analogiatutkimuksiin saattoi perehtyä vain suomen kieltä taitava.

NIMIEN RAKENNEANALYYSI JA NIMEÄMISPERUSTEIDEN SYSTEMOINTI

Hiukan ennen Eero Kiviniemen analogiatutkimusta ilmestyi ajan suomenruotsalaisen nimistöntutkimuksen avainteos, Kurt Zilliacuksen *Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning* (1966), joka osaltaan oli johtamassa tutkimusta uusille linjoille. Siinä tekijä esittelee paikannimistön uuden kuvausmallin aineistonaan yhden ruotsinkielisen saaristopitäjän paikannimistö. Mallissa yhdistyvät nimien kielellisen rakenteen ja nimi-ilmauksen semantiikan analyysi, jotka nimien tulkinnessa kulkevat käsi kädessä: nimien rakennetta ei voi hahmottaa tajuamatta niiden semantiikkaa ja päinvastoin. Uutta kuvausmallissa on myös se, ettei paikannimiä käsitellä yksittäin vaan ne tulkitaan nimisysteemin osana, jolloin nimien alkuperää selvitettäessä tarvitaan typologista tietoa koko paikannimistöstä sekä aiemmin puheena ollutta onomastista teoriaa.

Zilliacuksen analyysimallissa nimet jaetaan ensin nimenosiin ja sen jälkeen nimenosat analysoidaan sekä leksikaalisesti että semanttisesti. Kummankin analyysin tulokset esitetään luokitteluna. Syntaktissemanttisessa luokittelussa käy ilmi, millaisten nimeämisperusteiden avulla paikat on yksilöity; tavallisimpia nimeämisperusteita ovat paikan sijainti (kuten nimessä *Kruunuvuorenselkä*), paikan ominaisuus (kuten nimessä *Korkeasaari*), jokin paikalla oleva (kuten nimessä *Myllymäki*) ja paikan suhde ihmiseen (kuten nimissä *Mattilanpelto* ja *Riitamaa*). Leksikaalisessa luokittelussa taas näkyy se, millaisten erilaisten sanastoainesten avulla nimenantajat ovat nimeämisperusteet kulloinkin ilmaisseet.

Zilliacuksen esittämä nimeämisperusteluokittelu on looginen ja tiukasti lingvistinen verrattuna aiemmin käytettyyn, 1930-luvun ruotsalaisesta tutkimuksesta Nissilän kautta suomalaiseseen tutkimukseen omaksuttuun filologis-historialliseen nimeämisperusteluokitteluun, jossa ei oikeastaan luokiteltu »nimeämisen perusteita». Siihen sisältyi kyllä joitakin nimeämisperustekategorioita, kuten paikan koko ja muoto, mutta pääosin luokittelu

oli nimielementtien leksikaalista luokittelua, johon oli yhdistetty joitakin morfologisia kategorioita.

Tutkimukset ovat osoittaneet syntaktissemanttisen analyysimenetelmän käyttökelpoisuuden. Suurin osa paikannimistä on mahdollista tulkita sen avulla. Luokittelujen etu on sekin, että niiden avulla saadaan näkyviin systemaattinen kokonaiskuva alueellisesta nimenannosta ja luokittelut antavat mahdollisuuden alueellisten nimisysteemien vertailuun.

Paikannimistön analyysimallin vakiinnuttivat kaksi 1970-luvun puolivälissä ilmestynyttä teosta: tutkimusalan ensimmäinen tieteellinen terminologia, Eero Kiviniemen, Ritva Liisa Pitkäsen ja Kurt Zilliacuksen laatima *Nimistöntutkimuksen terminologia — Terminologin inom namnforskningen* (1974), ja Eero Kiviniemen *Paikannimien rakennetyypeistä* (1975). Nimistöntutkimuksen terminologia esitteli ja määritteli runsaat 300 suomen- ja ruotsinkielistä termiä, joista monet oli luotu syntaktissemanttista analyysia varten. *Paikannimien rakennetyypeistä* puolestaan on perusteos, joka sisältää — kuten nimikin sanoo — selvityksen paikannimien rakenteesta ja rakennemuutoksista. Syntaktissemanttinen analyysimalli oli nostanut esiin nimien rakenteen, ja analyysin ansiosta oli ruvettu ensimmäistä kertaa saamaan typologista tietoa nimistöstä ja sen koostumuksesta. Kirjaan sisältyy laajajako saksankielinen tiivistelmä, jonka ansiosta kirja on kulunut ahkerasti myös ulkomaisten tutkijoiden käsissä ja vienyt syntaktissemanttisen kuvausmallin teoreettisen perustan myös ulkomaisten tutkijoiden tietoon.

Suomalaisen nimistöntutkimuksen kannalta oli onni, että tutkimusalan uuden teoreettisen pohjan luoneet ajatukset syntyivät toisaalta suomenruotsalaisen ja toisaalta suomalaisen tutkimuksen piirissä. Kun etymologinen tutkimus on aina kielisidonnaista, uusi lingvistinen onomastiikka rakentui teoreettisen tutkimusmallin pohjalle, joka on yhtäläisesti sovellettavissa analysoitaessa erikielisiä paikannimistöjä.

Kiviniemen partisiippinimitutkimuksen (1971) ilmestyttyä alkoi tiivis suomalaisten ja suomenruotsalaisten nimistöntutkijoiden yhteistyö. Syntyi uusi onomastinen koulukunta, jonka piirissä uutta analyysimallia ja koko tutkimusalaä kehitettiin yhteistyönä. Keskeiseksi tutkimuskohteeksi nähtiin nimien rakenteet ja nimeämissysteemit, kun aiemmin tutkimus oli suuntautunut lähinnä yksittäisten nimien tai nimielementtien ja niiden etymologian selvittämiseen. Eero Kiviniemen määritelmän mukaan »nimistöntutkimuksen tehtäväksi katsottiin nimenmuodostuksen ja nimien käytön selvittely osana kieltä ja kielenkäyttöä» (1979: 4728).

Uusi tutkimussuunta ei olisi voinut saada niin vahvaa alkua eikä kehittyä tutkimuksen valtavirraksi ilman Helsingin yliopistoon vuonna 1969 perustettua nimistöntutkimuksen professorin virkaa. Eero Kiviniemi ryhtyi hoitamaan virkaa vuonna 1971. Hänen aikanaan nimistöntutkimuksen asema suomalaisessa fennistiikassa selkiytyi ja onomastiikka sai entistä itsenäisemmän luonteen. Kun korkeatasoista nimistöopetusta oli tarjolla, opiskelijat myös tarttuivat siihen. Nimistöaiheisia pro gradu -tutkielmia tehtiin ennen kaikkea Helsingin yliopistossa: Kiviniemen professorikautena vuodesta 1971 vuoteen 1996 valmistui puolitoistasataa nimistögradua, monet niistä varsin tasokkaita. Vuosittain graduntekijöiden tulos oli liki 1 000 sivua tutkimustekstiä, mikä on selvästi enemmän kuin vuosittain ilmestynyt painettu nimistökirjallisuus. (Ks. Kiviniemi 1999.) Opiskelijoiden panos suomalaisen nimistöntutkimuksen tekijöinä on siis ollut merkittävä; ilman heidän opinnäytetutkimuksiaan tietämyksemme suomalaisesta paikannimistöstä olisi nykyistä huomattavasti vähäisempi.

▷

Viime vuosikymmenten suomalainen nimistöntutkimus, varsinkin analogiaa ja nimisysteemiä koskeva pohdinta sekä nimistöjen syntaktissemanttinen kuvausmalli, on seläistä kieleen sitoutumatonta tutkimuksen teoriaa, että se on onnistunut ylittämään kieli-rajat ja herättänyt ansaittua huomiota kansainvälisissä nimistöntutkijapiireissä. Suomalaisesta nimistöntutkimuksesta on tullut kansainvälisesti arvostettua ja myös seurattua tutkimusta. Nimistöntutkijoiden piirissä on myös jouduttu pohtimaan sitä, miten tšekäläisen tutkimuksen tuloksia voisi parhaiten tarjoilla kansainväliselle tutkijayhteisölle, ja viime aikoina myös sitä, millainen nimistöntutkimus on siinä määrin yleisesti kiinnostavaa, että sitä kannattaa lähteä esittelemään kansainvälisissä yhteyksissä.

NIMILEKSIKKO

Uuden systemaattisen onomastiikan tavoitteena oli myös nimileksikon tutkimus, mutta sen toteuttamisessa on käytännön esteitä. Nimien perusosina esiintyvät paikan lajin ilmaisevat topografisanat olisivat kiintoisa tutkimuskohde, mutta niitä ei ole mahdollista millään kohtuullisella työllä saada esiin nimiarkiston kokoelmista, jotka on — sinänsä järkevästi ja perustellusti — järjestetty aakkosiin nimien alun mukaan.

Suomenruotsalaisten nimikokoelmien käytössä ei ole tätä estettä, ja tutkimushankkeen *Finlands svenska ortnamn* piirissä on ilmestynyt tutkimuksia, joissa käsitellään yhteen paikanlajiryhmään kuuluvia nimiä, kuten Gunilla Harling-Kranckin väitöskirjassa *Namn på åkrar, ängar och hagar* (1990).

Ensimmäinen perusteellinen suomenkielisen nimileksikon tutkimus on Eero Kiviniemen *Perustietoa paikannimistä* (1990). Teos on tiivis tietopaketti paikannimistöstämme, jossa on paikannimistöä tuntevankin kannalta paljon uutta ja jopa yllättävää. Kirja esittelee paikannimistön leksikaaliset pääpiirteet: nimien yleisimmät perusosat ja appellatiiviset määritteet sekä yleisimmät paikannimemme, jotka ovat *-la*-loppuisia asumuksennimiä ja *pelto*-perusosaisia viljelysnimiä. Nimien määritteinä esiintyvien appellatiivien yleisyys-tilastot osoittavat muun muassa, että luonnossa ja maisemassa tavallinen näkyy nimistössä huomattavasti harvinaisemmin: esimerkiksi *Haapa*-määrite on nimissä yleinen, vaikka puuna haapa on harvinaisempi. Tämä johtuu siitä, että nimen pitää yksilöidä paikka, ja koska yksilöinti on samalla myös erilaistamista, harvinaisempi luonnehtii paikkaa paremmin kuin tavallinen. Uutta teoksessa on myös paikanlajiluokittelu, joka on laadittu yleisimmässä paikannimissä esiintyvien paikan lajia ilmaisevien perusosien pohjalta.

Myös Suomen ruotsinkielisen paikannimistön nimileksikosta on hiljattain julkaistu kuvaus: Kurt Zilliacuksen ja Michaela Örnmarkin toimittama *Namnledslexikon* (2000). Siinä kuvataan olemassa olevan tutkimuksen pohjalta kaikki suomenruotsalaisissa paikannimissä esiintyvät ei-uniikit nimenosat sekä suffiksit ja päätteet.

SOSIO-ONOMASTINEN TUTKIMUS

Paikannimistöntutkimuksessa 1990-luku oli taas uusien valintojen aikaa. Tällä kertaa uusi ei tullut yhtäkkisen muutoksen kautta, vaan vuosikymmenen alussa tutkimus alkoi vähitellen etsiytyä uudelle alueelle: sosio-onomastiseen tutkimukseen. Kun paikannimiä tut-

kitaan sosio-onomastisesti, tutkitaan ennen kaikkea niiden käyttöä, vaihtelua, variaatiota ja muuttumista. Sosio-onomastinen tutkimus ottaa huomioon koko sen sosiaalisen ja tilanteisen kentän, jossa nimiä käytetään. Keskeinen käsite ja tutkimuskohde sosio-onomastiikassa, kuten sosiolingvistiikassakin, on variaatio.

Sosio-onomastinen tutkimus on luonteva jatko 1970-luvulla käynnistyneelle systemaattiselle tutkimukselle. Jo sen yhteydessä oli tullut esiin nimistön käytön tutkimuksen tarpeellisuus. Suuri etu on ollut myös se, että sosio-onomastista tutkimusta on voitu rakentaa suomalaisen nimistöntutkimuksen vanhojen vahvuuksien, kenttäkeruuperinteen ja aineistokeskeisyyden, varaan. Meillä konkreettinen nimien käyttö on aina ollut lähellä tutkijoita.

Suomessa sosio-onomastisen tutkimuksen alkua on kuitenkin huomattavasti viime vuosikymmentä kauempana. Tutkimusalan pioneerityö, Peter Slotten, Kurt Zilliacuksen ja Gunilla Harlingin nimitaitotutkimus *Sociologiska namnstudier*, ilmestyi jo vuonna 1973. Siinä selvitetään kolmen suomenruotsalaisen esimerkkikylän avulla, kuinka eri-ikäiset miehet ja naiset osaavat asuinkylänsä paikannimiä. Tutkimuksen ennakkoväittämät näyttivät pitävän paikkansa: vanhat osasivat enemmän nimiä kuin nuoremmat ja miehet enemmän kuin naiset. Asuinpaikan lähellä sijaitsevien paikkojen nimet osattiin paremmin kuin kauempana sijaitsevien, ja saman perheen jäsenet osasivat samoja nimiä. Sukupuoli tuntui vaikuttavan nimitaitoon enemmän kuin ikä: aikuiset miehet osasivat noin neljänneksen enemmän nimiä kuin samanikäiset naiset.

Joitakin nimitaitotutkimuksia on 1990-luvulta lähtien tehty myös suomenkielisillä alueilla. On muun muassa tutkittu nimitaidon periytymistä ja ammatin vaikutusta nimitaitoon sekä nuorten ja lasten nimitaitoa. Artikkelissa *Paikannimien käyttö ja osaaminen — nimitaito Pälkäneen Laitikkalassa* (2000) Terhi Ainiala, Johanna Komppa, Kaija Mallet ja Ritva Liisa Pitkänen selvittelevät eri-ikäisten, eri sukupuolta olevien ja eri ammanteissa toimivien kyläläisten nimitaitoa. Myös Laitikkalassa miehet osaavat keskimäärin enemmän nimiä kuin naiset, ja vanhemmat puolestaan enemmän nimiä kuin nuoret. Ikä ja sukupuoli eivät kuitenkaan yksinään riitä nimitaidon selittäjiksi, sillä yksilölliset erot nimitaidossa ovat suuria. Tämän tutkimuksen mukaan ammatti ja harrastukset vaikuttavat usein nimitaitoon ikää ja sukupuolta enemmän.

1990-luvulla sosio-onomastinen näkökulma tuli vahvasti esiin myös paikannimistön muuttumista koskevissa tutkimuksissa. Paikannimistön muuttuminen valittiin ensimmäiseksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen perustetun tutkimusosaston nimistöntutkimushankkeeksi. Valinnan taustalla oli monia seikkoja. Terhi Ainialan tuolloin tekeillä ollut paikannimistön muuttumistutkimus näytti tuottavan kiinnostavia tuloksia, ja asiaa haluttiin tuoreeltaan selvittää laajemminkin. Tutkimuskeskuksen omin, vähäisin tutkijaresurssien laajempi tutkimushanke ei olisi ollut mahdollinen. Niinpä vanhastaan olemassa olleiden, henkilökohtaisten yhteistyösuhteiden pohjalta tutkimushanketta lähdettiin suunnittelemaan yhdessä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kanssa. Myöhemmin mukaan tuli myös Tampereen yliopiston suomen kielen laitos. Tutkimus räätelöitiin opiskelija-tutkijoiden tarpeita vastaavaksi. Se rakennettiin osatutkimuksista, joita opiskelijat tekivät pro gradu -tutkielmineen. Kaikkiaan tutkimus koostui yhdeksästä osatutkimuksesta, joissa selviteltiin yhden kylän paikannimistön pitkäaikaista kehitystä.

Paikannimistön muuttumishankkeen valinnalla tehtiin taas kaksi merkittävää linjavaltainta: tutkimus suunnattiin sosio-onomastiikkaan ja tutkimusyhteistyö yliopistojen kans-

sa aloitettiin. Aivan uutta nimistöyhteistyö ei ollut. Nimistönkeruussa yhteistyötä oli ollut vanhastaan, eniten Helsingin yliopiston kanssa, ja sillä on ollut suuri merkitys monien opiskelijapolvien kouluttamisessa paikannimistön tuntemiseen. Keruuyhteistyö on ollut tärkeää myös nimistöntutkimuksen kannalta, koska opiskelijoilla on ollut mahdollisuus nimiarkiston stipendiaatteina kerätä kentältä pro gradu -tutkielmiensa aineisto.

Paikannimistön muuttumistutkimukset ovat jo valmistuneet. Terhi Ainialan väitöskirjatutkimus *Muuttuva paikannimistö* ilmestyi vuonna 1997, ja hänen laatimansa yhteen-vetoartikkelit paikannimistön muuttumishankkeen tuloksista ilmestyivät vuonna 2000, toinen Suomessa ja toinen Ruotsissa (Ainiala 2000a ja 2000b).

Kummassakin muuttumistutkimuksessa selvitettiin, missä määrin, millä tavoin ja miksi paikannimet ovat säilyneet, muuttuneet, vaihtuneet ja kadonneet. Ainialan tutkimuksessa seurattiin paikannimistön muuttumista kahdessa kylässä kahden vuosisadan aikana. Paikannimistön muuttumishankkeen kylissä seuruaika oli 1960–1970-luvulta nykypäiviin. Tutkimukset osoittivat, että paikannimistö on varsinkin viime vuosikymmeninä muuttunut suuresti. Tutkimuskylien kaikista paikannimistä on seuruaikana kadonnut keskimäärin puolet ja vähintään kolmannes. Paikannimien katoamisen voitiin todeta johtuvan muuttuneista paikkojen yksilöintitarpeista: nykyisin paikkoja ei tarvitse yksilöidä niin tarkasti kuin ennen, koska elintavat ja elinympäristö ovat muuttuneet.

Paikannimistön muuttumishankkeen valmistuessa uusia yhteistyösuhteita yliopistoihin päin on luotu muun muassa järjestämällä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa vuosittain kaksi opiskelijoille ja varttuneemmille tutkijoille tarkoitettua tutkimusseminaria, jotka ovat onnistuneet kokoamaan yhteen ja tutustuttamaan toisiinsa eri puolilla maata toimivat nimistöntutkijat.

Kun tutkimuskeskuksessa ruvettiin harkitsemaan uuden tutkimushankkeen teemaa, oli selvää, että uusi hanke olisi yhteishanke yliopistojen kanssa, ja yhtä selvää oli se, että aihe olisi sosio-onomastinen. Sosio-onomastiikka on nimistöntutkimuksessa varsin uusi tutkimuslohko, ja sosio-onomastista tutkimusta on tehty hyvin vähän. Alaa on harrastettu lähinnä vanhan Itä-Saksan nimistöntutkimuksen keskuksessa Leipzigissä. Kun paikannimistön muuttumishankkeita on esitelty kansainvälisissä tutkijataapaamisissa, on käynyt ilmi, että kiinnostus sosio-onomastista tutkimusta ja varsinkin sen metodeja kohtaan on suuri. Tällä hetkellä sosio-onomastinen tutkimus on juuri sellaista suomalaista tutkimusta, jolla on kansainvälistä kysyntää.

Tutkimushankkeen teeman valinta sai suunnan, kun tutkimuskeskus oli vuonna 1999 järjestämässä Suomen osalta Euroopan rakennusperintöpäiviä, joiden teemana oli Paikannimet — paikan muisti. Aineistojen ja ohjelman valmistelujen yhteydessä tuli esiin toisaalta kaupunkien paikannimistöä koskeva tiedon tarve ja toisaalta tiedon ja tutkimuksen puute. Vaikka suurin osa suomalaisista asuu kaupungeissa, kaupunkien paikannimistö ja sen käyttö on jäänyt tutkimattomaksi alueeksi. Tutkimushankkeen teeman valinnassa ratkaisijoiksi tulivat lopulta Helsingin yliopiston suomenopiskelijat, jotka praktikumtöiden valinnassa olivat jo pitemmän aikaa osoittaneet kiinnostuksensa kaupunkien paikannimistöön.

Vuoden 2001 alussa aloitettiin tutkimuskeskuksen ja kuuden yliopiston yhteishanke *Kaupunkinimistö*. Tämäkin hanke koostuu pääosin opiskelijoiden opintotöistä. Hankkeessa on jo valmistunut erilaisia töitä, ja tekeillä on runsaat 20 työtä. Tutkittavana on viranomaisen suunnitteleman kaavanimistön lisäksi myös kaupunkilaisten epävirallinen, puhekieli-

nen paikannimistö. Virallisesta kaupunkinimistöstä on selvitetty muun muassa kaupunkilaisten asenteita suunniteltua kaavanimistöä kohtaan ja mielipiteitä siitä. Pääpaino hankkeessa tulee kuitenkin olemaan epävirallisessa kaupunkinimistössä: siinä tutkitaan muun muassa nimitaitoa ja nimitarvetta, vaihtelua ja variaatiota, nimien tärkeyshierarkiaa ja sitä, miten kaupunkilaiset hahmottavat ympäristöä epävirallisten paikannimien avulla. Niin nimien käytössä kuin muussakin kaupunkitutkimuksessa on voitu todeta, että kaupungisakin ihmisillä on oma »kotikylänsä», oma asuinalue, kun taas keskusta on kaikkien kaupunkilaisten yhteinen näyttämö. Kaupunkinimistöhankeessa tavoitellaan siis tietoa kaupunkinimistöstä ja pyritään löytämään ja kokeilemaan uusia tutkimusmenetelmiä. Kaikkiaan tavoitellaan tietoa, jota pystyttäisiin tarjoamaan myös kansainväliselle nimistöntutkimukselle. (Hankkeesta lisää ks. Ainiala 2001.) ■

LÄHTEET

- AINIALA, TERHI 1997: *Muuttuva paikannimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 667. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000a: Paikannimistön muuttuminen. – *Virittäjä* 104 s. 355–372.
- 2000b: Ortnamn i förändring. – *Namn och Bygd* 88 s. 25–41.
- 2001: Larussa vai Lauttasaarella — kaupunkinimistö tutuksi. – *Kielikello* 2/2001 s. 9–11.
- AINIALA, TERHI – KOMPPA, JOHANNA – MALLAT, KAIJA – PITKÄNEN, RITVA LIISA 2000: Paikannimien käyttö ja osaaminen — nimitaito Pälkäneen Laitikkalassa. – *Virittäjä* 104 s. 330–354.
- HARLING-KRANCK, GUNILLA 1990: *Namn på åkrar, ängar och hagar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 565. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- KEPSU, SAULO 1981: *Pohjois-Kymenlaakson kylännimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 367. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1990: Valkealan asuttaminen. – Risto Hamari, Timo Miettinen & Saulo Kepsu (toim.), *Valkealan historia I* s. 87–456.
- KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikannimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 295. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Suomi 118:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1977: *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 337. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1979: *Nimistöntutkimus*. – *Otavan Suuri Ensyklopedia* 12. Helsinki: Otava.

▷

- 1990: *Perustietoa paikannimestä*. Suomi 418. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 516. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1991: Analogisk namngivning och den toponomastiska teorin. – Gordon Albøge, Gordon ja Eva Meldgaard Villarsen & Lis Weise (toim.), *Analogi i navngivning* s. 111–120. Tiende nordiske navneforskerkongres Brandbjerg 20.–24. maj 1989. NORNA-rapporter 45. Uppsala: Norna-förlaget.
- 1999: Studenter som namnforskare. – Mats Wahlberg (toim.), *Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon* s. 255–262. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. NORNA-rapporter 67. Uppsala: Norna-förlaget.
- KIVINIEMI, EERO – PITKÄNEN, RITVA LIISA – ZILLIACUS, KURT 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki.
- MODÉER, IVAR 1933: *Småländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsterås*. Skrifter utgivna av Gustaf Adolfs Akademien för folklivsforskning 1. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- NISSILÄ, VILJO 1939: *Vuoksen paikannimestö I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SLOTTE, PETER – ZILLIACUS, KURT – HARLING, GUNILLA 1973: Sociologiska namnstudier. – Kurt Zilliacus (toim.), *Synvinklar på ortnamn*. Meddelanden från folk Kultursarkivet 1 s. 97–181.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia historica septentrionalia 3. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- ZILLIACUS, KURT 1966: *Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning*. Studier i nordisk filologi 55. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- ZILLIACUS, KURT – ÖRNMARK, MICHAELA 2000: *Namnledslexikon*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.

Kirjoittajien osoite (address):

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *terhi.ainiala@kotus.fi*

ritva-liisa.pitkanen@kotus.fi tai *ritvaliisa.pitkanen@helsinki.fi*